
XIX ƏSR İNGILTƏRƏDƏ DƏRC OLUNAN SATİRİK MƏTBUAT

Avropa cəmiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan karikatura XIX əsrdə öz sərhədlərini aşaraq müxtəlif ölkələrin və xalqların mədəniyyətinə nüfuz etmiş, onların gündəlik həyatının bir hissəsinə çevrilmişdir. Karikatura asanlıqla yerli şəraitə uyğunlaşaraq yerli özünəməxsusluq əldə etmiş, müxtəlif xalqların mədəniyyətində və təsviri sənətində özünə layiqli yer tutmuşdur. Bu dövr Avropa incəsənətində, xüsusilə də Fransa və İngiltərə təsviri sənətində yeni təmayüllər meydana çıxmışdır. Bu yeni təmayüllər, yeni cərəyanlar rəssamların da yaradıcılığına təsir göstərmiş, yaranan əsərlərin istiqamətini, forma və məzmununu müəyyənləşdirmişdir. İctimai ziddiyyətlərlə dolu olan həyat ədəbiyyatın, publisistikanın, eləcə də təsviri sənətin qarşısına yeni vəzifələr qoyurdu. Dövr yeni bədii formalar, yeni yanaşmalar, yeni mündəricə tələb edirdi. Yaranmış bu şəraitdə karikaturaçı rəssama özünü ifadə üçün, tamaşaçı ilə ünsiyyətinin daha intensiv və sürətli olmasını təmin etmək üçün satirik mətbuata ciddi ehtiyac var idi. Bu sahəni tədqiq edən alimlərin fikrinə görə, satirik qrafikanın inkişafında satirik mətbuatın rolu əvəzsizdir. Məhz satirik jurnallar vasitəsi ilə karikatura bir sənət növü kimi geniş kütlələr arasında tanınır, populyarlıq qazanır, təsir və nüfuz dairəsini genişləndirir, inkişaf edir.

Bu jurnal və qəzetlərin hər biri hansı ölkədə və nə zaman dərc olunmasından asılı olmayaraq, ətrafda mövcud olan nöqsanlara biganə qala bilməyən çoxsaylı rəssam-jurnalistləri birləşdirmişdir. Onların yaratdıqları əsərləri izlədikcə bugünkü tamaşaçının gözləri önündə o illərin siyasi ab-havası, ziddiyyətlərlə dolu olan Avropa cəmiyyəti bütün çılpalıqlı ilə canlanır. Müxtəlif Avropa ölkələrində dərc olunmuş satirik jurnal və qəzetlər, eləcə də bu mətbu orqanlarında çalışan rəssamların məhsuldar fəaliyyəti və çoxşaxəli yaradıcılığı haqqında çox yazmaq olar. Əslində onların fəaliyyətinin tam şəkildə araşdırılması, əsərlərinin təqdim və təhlil edilməsi ən azı bir neçə ciddi tədqiqat işinin mövzudur. Ona görə də biz satirik mətbuat barədə, eləcə də bu jurnal və qəzetlərlə əməkdaşlıq edən karikaturaçı rəssamların yaradıcılığı, fəaliyyəti

barədə ümumi, qısa məlumat verməklə kifayətlənirik. Lakin tam əminliklə deyə bilərik ki, adlarını sadaladığımız bu mətbu orqanlarının səhifələrində dərc olunmuş kiçikli-böyükli hər bir karikatura və ya satirik rəsm nadir və əvəzsiz sənət nümunəsi və hər bir karikaturasevər üçün böyük sərvətdir.

Fransada baş vermiş ilk burjua inqilabından cəmi 2 ay sonra inqilabi ruhda köklənmiş ədəbiyyatçı Şarl Filipon (*Charles Philipon, 1800-1862*) “La Caricature” (“*Karikatura*”) jurnalını təsis etmişdir. Bu jurnal dünya tarixində məzmun və profil baxımından ilk satirik jurnallardan biri hesab olunur. Yüksək təşkilatçılıq qabiliyyəti olan Ş.Filipon həftəlik “La Caricature” jurnalının xalq arasında populyarlığını və hakim dairələrin zəifliyini hiss edərək, 1832-ci ildə “Le Charivari” (“*Şarivari*”) gündəlik satirik qəzetinin də nəşrinə başlayır (şəkl.1).

Fransada nəşrə başlamış satirik jurnalların təsiri genişlənir, nüfuzu ölkə hüdudlarını aşdı. Maraqlıdır ki, 1841-ci ildə Britaniyada nəşrə başlamış “Punch” (“*Panç*”) adlı yeni həftəlik satirik jurnalın da adı ilk vaxtlar “London le Charivari” (“*London “Şarivarisi”*”) olmuşdur. Bu fakt öz-özlüyündə 1832-ci ildə Fransada nəşrə başlamış “Le Charivari” satira və yumor qəzetinin nüfuzunu və populyarlığını göstərir və əlbəttə, təsir dairəsinin genişliyini təsdiqləyir. “London Le Charivari”nin redaksiya heyəti yeni nəşrə başlamış ingilis satirik jurnalına bu adı verməklə jurnalın tənqid istiqamətini, hədəfini, məqsəd və məramını öz oxucularına öncədən çatdırmış, eyni zamanda fransız satirik jurnalı “Le Charivari”nin inqilabi ruhunu, kəskin satirasını İngiltərəyə gətirməyə cəhd edəcəyinə işarə etmişdir. İlk nömrəsi 1841-ci il 17 iyulunda işıq üzü görmüş “London Le Charivari” jurnalı qısa zaman ərzində İngiltərədə tanınmış və populyarlıq qazanmışdır. Daha sonra jurnalın təsisçiləri və redaktorları onun adını dəyişdirərək ingilis xalq teatrının məşhur personajı Pançla (*Punch – şən, hazırcavab, davakar, kefbaz, qozbel və qarğaburun təlxək*) əvəz etmişlər.

“Punch” (“*Panç*”, 1841-1992, 1996-2002) həftəlik satirik jurnalını dramaturq və jurnalist Henri Meyhyu (*Henry Mayhew, 1812-1887*) və qravür ustası Ebenezer Landells (*Ebenezer Landells, 1808-1860*) təsis etmişlər. Ölkədə gedən islahatların müdafiəçisi kimi çıxış edən “Punch” jurnalının ilk redaktorları Henri Meyhyu və Mark Lemon (*Mark Lemon, 1809-1870*). İngiltərə satirik qrafikası və satirik mətbuatında güclü inqilabi ideyaların meydana gəlməsində, karikaturanın müstəqil janr kimi daha geniş kütlələr arasında tanınmasında “Punch” satirik jurnalının rolunu xüsusi qeyd etmək

lazımdır. Mübarizə ruhunda köklənmiş bu jurnalda rəsm üslubunun formalaşması sağlam və düzgün yaradıcılıq platformasında həyata keçirilirdi. Siyasi avantüralara, cəmiyyətdəki haqsızlıqlara, zorakılığa, korrupsiyaya qarşı yönəlmiş karikaturaların müəllifləri üçün bu platforma aydın və müəyyən idi. Bu yaradıcılıq prosesi öz növbəsində daim sənətkarlığın inkişafına və jurnal karikaturası sahəsində yüksək professionallığa nail olmaq istiqamətində axtarışlarla müşayiət olunmuşdur.

Qısa zaman ərzində xalq arasında populyarlıq qazanmış “Punch” satirik jurnalı ilə dövrünün tanınmış yazıçı və rəssamları, şair və satirikləri, ölkənin ziyalıları əməkdaşlıq edirdilər. Jurnalın səhifələrində müxtəlif illərdə öz karikaturaları və satirik rəsmləri ilə çıxış etmiş ingilis rəssamı Maylz Foster (*Myles Birket Foster, 1825-1899*), kitab illüstrasiyaçısı kimi şöhrət qazanmış Con Tenniel (*John Tenniel, 1820-1914*), eləcə də əslən ABŞ-dan olan xanım rəssam Etil Rid (*Ethel Reed, 1876-1912*) və digərləri “Panç” qardaşlığı” adlanan yaradıcı qrupun üzvləri idi. Bu rəssamların jurnalın səhifələrində dərc olunmuş hər bir əsəri bugünkü oxucuya o illərin ictimai-siyasi ab-havasını göstərən qiymətli mənbədir [6].

Təsədüfi deyildir ki, istər “Punch” satirik jurnalı ilə, istərsə də digər jurnallarla əməkdaşlıq edən rəssamların, xüsusilə də siyasi karikatura sahəsində çalışan rəssamların əsərlərində İngiltərə və onun müttəfiqlərinin apardığı xarici siyasət əksər hallarda dəstəklənirdi. “Punch” jurnalının səhifələrində özünün siyasi mövzulu karikaturaları ilə davamlı olaraq çıxış edən Con Tennielin “Türkiyə təhlükədədir”, “Mən zarafat etdim...”, “İşin öhdəsindən yaxşı gəl-din” və digər karikaturaları Rusiya ilə Türkiyə arasındakı müharibəyə həsr olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 1853-1856-cı illərdə ruslarla türklər arasında gedən Kırım müharibəsi dövründə Böyük Britaniya, Fransa, Osmanlı imperiyası və Sardiniya krallığı Rusiyaya qarşı bir koalisiyada birləşmişdilər. Ona görə də həmin dövrdə ingilis mətbuatında Türkiyəni dəstəkləyən karikaturaların dərc olunması əslində Böyük Britaniya və onun müttəfiqlərinin xarici siyasətinin təbliğinə yönəlmiş rəsmlər kimi qəbul olunmalıdır.

Jurnalın 23 iyul 1853-cü il tarixli nömrəsində dərc edilmiş “Mən zarafat etdim...” karikaturası Rusiya Dunay knyazlığını zəbt etdikdən sonra Britaniya və Fransanın Türkiyəyə dəstək olduqlarını nümayiş etdirmək məqsədi ilə öz dəniz qüvvələrini bu istiqamətə yönəltməsinə həsr olunmuşdur. Ciddi siyasi yük daşıyan bu karikaturanın sol hissəsində təpədən dırnağa qədər silahlanmış rus kazakı, sağ hissəsində isə bəstəboy türk və onu müdafiə edən

ingilis və fransız dənizçiləri təsvir edilmişdir. İncə yumorla müşayiət olunan bu siyasi karikaturanın adından və süjetindən göründüyü kimi, bəstəboy türbə (Türkiyəyə) hədə qorxu gələn, ona qarşı kobudluq edən silahlı rus kazakı (Rusiya) Britaniya və fransız dənizçilərinin Türkiyəyə dayaq durduqlarını görən kimi sakitləşir və özünü yığışdırır. Türkün tək olmadığını və ona təzyiq edə bilməyəcəyini anlayaraq “qəhrəman” öz hərəkətini zarafat kimi təqdim etməyə çalışır və deyir: - “Mən zarafat etdim! Sadəcə olaraq balacanı qorxutmaq istəyirdim” [1].

“Punch” satirik jurnalında 1854-cü ildə dərc edilmiş “Nəhəng və çırtıdan” karikaturası da eyni mövzuya həsr olunmuşdur. Karikaturada Türkiyənin Silistrada (*Bolqarıstanın şimal-şərqində yerləşən şəhər*) Rusiya üzərindəki qələbəsinə sevinərək, onu yeni döyüşə yola salan Fransa və Böyük Britaniyanın birləşmiş ordusunu təmsil edən ikibaşlı nəhəng təsvir edilmişdir. Bu ikibaşlı nəhəng ağır döyüşlərdən yorulmuş, taqətdən düşmüş Türkiyəni Rusiyaya qarşı müharibəni davam etməyə – Sevastopolu da rslardan azad etməyə çağırır, onu yeni kompaniya başlamağa şirnikləndirir. O illərin siyasi mənzərəsini bütün çılpalığı ilə açan bu siyasi karikatura belə bir şəkildə mətn ilə müşayiət olunur: “İşin öhdəsindən yaxşı gəldin, mənim balaca kişim! Sən rusları Silistrada əzdin. İndi də get Sevastopolu götür!” Tənə və ironiya ilə dolu olan bu şəkildə mətn və nəhənglərin üzrlərindəki süni təbəssüm onların əsl müttəfiq yox, öz məqsədlərini Türkiyənin əli ilə həyata keçirməyə çalışan hiyləgər və soyuqqanlı siyasətçi olduqlarını açıq-aydın göstərir. Ciddi siyasi məna daşıyan bu karikaturada müəllif özgəsinin əli ilə oddan köz götürən üzdənirəq “müttəfiq”lərin əsl simalarını açmağa müvəffəq olmuşdur (şək.2).

Con Tennielin yüksək peşəkarlıqla işləyib hazırladığı “Aberdin vəzifə başında” karikaturasında da bu acı həqiqət – müttəfiqlərin (ingilislərin) laqeydliyi öz isbatını tapmış, daha dəqiq desək, real vəziyyət bütün çılpalığı ilə göstərilmişdir. Karikaturada ön planda İngiltərənin baş naziri Lord Aberdin, arxa planda isə bir-biri ilə ölüm-dirim savaşına çıxmış rus və türk əsgərləri təsvir edilmişdir. Burada tamaşaçının diqqətini baş alıb gedən qırğına baxmayaraq, çox sakit və soyuqqanlı vəziyyətdə dayanmış Lord Aberdinin bu hadisəyə laqeyd münasibəti çəkir. Əllərini qoltuğuna qoymuş bu “qəhrəman”a ingilis ictimaiyyətinin ümumiləşdirilmiş obrazı kimi təqdim edilən Panç müraciət edərək, onu arxadakı qanlı döyüşə müdaxilə etməyə, döyüşənləri sakitləşdirməyə çağırır. Çox ehtimal ki, burada müəllif gözləmə mövqeyində

duran baş nazirə bu savaşda öz mövqeyini konkret olaraq bildirmədiyinə görə tənə edir. Ölkənin baş nazirinin bu qanlı savaşı kənardan soyuqqanlılıqla izləyən, ona müdaxilə etməyən əli dəyənəkli polis işçisi kimi təsvir edilməsi rəssamın maraqlı tapıntısıdır. Şəkilaltı mətnində Aberdinin xalqın sevimli qəhrəmanı Pança verdiyi cavab da tamaşaçıda real siyasi vəziyyəti anlamağa, onu bütün çılpalıqlığı ilə dərk etməyə kömək edir: “Onlar qətl hadisəsi baş verdiyini qışqırana qədər mən qarışan deyiləm”.

Şəkilaltı yazıdan aydın olur ki, müharibədə Türkiyə ilə bir koalisiya-da olmasına baxmayaraq, İngiltərə bu çətin vəziyyətdə heç də ona kömək göstərməyə tələsmir və sanki Türkiyənin daha da zəifləyib gücdən düşməsinə gözləyir. Kırım müharibəsi zamanı baş vermiş və ingilislərin “Sinop qırğını” adlandırdıqları qanlı hərbi döyüşə həsr olunmuş bu karikatura əslində bir çox siyasi məqamları işıqlandırır (*Kırım müharibəsi zamanı 1853-cü ilin 30 noyabrında Sinop qəsri ətrafında türk dəniz qüvvələrinin ruslara məğlubiyyətini “Tayms” qəzeti “Sinop qırğını” adlandırırdı*). O vaxt “Tayms” qəzeti yazırdı: “Sinop döyüşləri rus donanmasının üstünlüyünü, türklərin isə məğlubiyyətini qəbul etməyə tam əsas yaradır... Belə qısa zaman ərzində bir donanmanın tam şəkildə darmadağın edilməsi ilə hərbi tarixində ilk dəfə rastlaşırıq” [5].

1853-cü ildə başlamış və anqlosaksların apardıqları siyasətin bir hissəsi olan bu hərbi münaqişə yalnız onların maraqlarına xidmət edirdi. İngiltərənin və onun müttəfiqi Fransanın apardıqları ikiüzlü siyasət, əlbəttə, karikaturacı rəssamların gözündən yayınmır, yüzlərlə yeni karikaturanın yaranmasına əsas verirdi. Dünyada, o cümlədən Avropada baş verən siyasi hadisələr rəssamların yaradıcılığına birbaşa təsir edir, onların əsərlərinin məzmununu, formasını və istiqamətini müəyyənləşdirirdi.

Dünyada və ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin aynasına çevrilmiş “Punch” satirik jurnalının fəaliyyəti satirik qrafikanın təşəkkülü və inkişafına, bu sahədə yeni ənənələrin formalaşmasına təkan vermiş, karikaturanın bir janr kimi tanınmasına və populyarlaşmasına təsir göstərmişdir. Qabaqcıl demokratik mətbuatın təşəkkülündə, mədəni tərəqqidə “Punch” jurnalının redaksiya heyətinin, rəssam və jurnalistlərinin xidmətləri danılmazdır. Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif dövrlərdə, ən mürəkkəb siyasi şəraitlərdə belə, öz kəskin satirasını, müasirliyini və aktuallığını qoruyub saxlamış, dövrünün ən uzunömürlü jurnallarından biri olmuş “Punch” satirik jurnalı 1841-ci ildən 1992-ci ilə qədər nəşr olunmuşdur. Təəssüf hissi ilə demək lazımdır ki, 151 il davamlı nəşr olunduqdan sonra “Punch” öz fəaliyyətini dayandırmalı ol-

muşdur. Onun nəşrini yenidən bərpa etmək üçün dəfələrlə cəhdlər olsa da, bir nəticə əldə edilməmişdir. Yalnız 1996-cı ildə misirli milyonçu Məhəmməd Əl-Fayed “Punch” satirik jurnalını alaraq onun nəşrini yenidən bərpa etmişdir. Lakin ötən müddət ərzində jurnal əvvəlki nüfuzunu və çəkisini qaytara bilməmiş, öz oxucusunu tapmamışdır. Əvvəlki “Punch”dan köklü şəkildə fərqlənən jurnal 2002-ci ilin mayında yenidən bağlanmışdır. Yenidən dərc olunduğu altı il ərzində (1996-2002) jurnal özünü doğrultmamış, sahibi Məhəmməd Əl-Fayedın 16 milyon funt sterlinq məbləğində maliyyə itkisi ilə üzləşməsinə səbəb olmuşdur [6]. Bu fakt öz-özlüyündə müasir dövrdə satirik jurnalların xalq kütlələri arasında populyarlığının aşağı düşməsinin, öz oxucusunu itirməsinin göstəricisidir.

XIX əsrdə satirik mətbuatın cəmiyyətdə nüfuzu, çəkisi, satirik rəsmnin kəsəri və gücü Avropada, o cümlədən İngiltərədə yeni-yeni jurnal və qəzetlərin nəşrinə səbəb olurdu. Bu mənada 1868-ci ildə Londonda nəşrə başlamış həftəlik “Vanity Fair” (“*Şöhrətpərəstliyin yarmarkası*”, 1868-1914) satirik jurnalından söz açmaq yerinə düşərdi. “Vanity Fair” jurnalı XIX əsrin əvvəlində Avropa cəmiyyətinin satirik-yumoristik ensiklopediyası hesab olunurdu (şək.3). Onun təsisçisi “The Owl” (“*Bayquş*”, 1864-1870) və “Tomahawk” (“*Balta*”, 1867-1870) kimi satirik jurnallarda təcrübə toplamış Tomas Bouls (*Thomas Gibson Bowles*, 1841-1922) idi. T.Bouls yeni nəşrə başlamış bu jurnalda tanınmış simaların, populyar insanların karikaturalarını yerləşdirmək ənənəsini davam etdirmişdir. Karikaturalar və dövrün tanınmış insanlarına dostluq şarjları çəkmək üçün T.Bouls tanınmış rəssamlardan ibarət yaradıcı qrup toplamışdı. Bu qrupa Avropada artıq tanınmış və şöhrət qazanmış Karlo Pelleqrini, Teobald Şartran, Jan-Batist Qut, Ceyms Tisso, həmçinin Ceyms Uister, Uolter Riçard Sikkert və digərləri cəlb edilmişdi.

“Həftəlik “Vanity Fair” satirik jurnalı məhz müxtəlif mövzulu rəngarəng karikaturaların sayəsində qısa zaman ərzində tanınmış və şöhrət qazanmışdır. Jurnalda əsasən ölkənin mədəni həyatında baş verən hadisələr, moda, teatr, qalmaqallar mövzusu işıqlandırılırdı. Nəşr olunduğu dövr ərzində jurnalın səhifələrində 200-dən artıq karikatura və satirik rəsm dərc olunmuşdur... Məhz bu əsərlər jurnalın mədəni irsini müəyyənləşdirir. Məhz bu karikaturaların və jurnalda çalışan rəssamların məhsuldar və səmərəli fəaliyyəti nəticəsində “Vanity Fair” jurnalı bu gün də unudulmamışdır” (1911-ci ildə maliyyə çətinlikləri yaşayan jurnalın sahibi Frank Harris (*Frannk Harris*) “Vanity Fair” jurnalını Tomas Allinsona (*Thomas Allinson*) satır. Təəssüf ki,

jurnalın nəşrini bərpa etmək mümkün olmur. Jurnal bir neçə il çətinliklə nəşr olduğdan sonra 1914-cü ildə fəaliyyətini dayandırır) [4].

“Vanity Fair” jurnalının səhifələrində tanınmış ingilis siyasətçilərinin, müxtəlif ölkələrin hökumət və dövlət adamlarının, ədəbiyyatçıların, aktyor və musiqiçilərin karikaturalarına və şarjlarına rast gəlmək olardı.

Müxtəlif mövzulu karikaturaları, satirik rəsmləri və dostluq şarjları ilə şöhrət qazanmış italyan əsilli ingilis rəssamı Karlo Pelleqrini (*Carlo Pellegrini, 1839-1889*) “Vanity Fair” jurnalının aparıcı rəssamlarından biri olmuşdur. Müxtəlif mövzulu orijinal karikaturaların, xüsusilə də şarjların mahir ustası kimi tanınmış K.Pelleqrini jurnalla əməkdaşlıq etdiyi ilk illər “Stinq” imzası ilə çıxış edirdi. Lakin bir müddətdən sonra rəssam “Are” təxəllüsünü götürür və bu adla da məşhurlaşır. O, 1869-cu ildən 1889-cu ilə kimi jurnalda fəaliyyət göstərmiş, peşəkar karikaturaçı kimi tanınmış və nüfuz qazanmışdır. K.Pelleqrininin “Çarliz Darvin”, “Viktor Hüqo”, “Qraf Bikonsfild”, “Benjamin-Disreli” kimi əsərlərində dövrün tanınmış şəxsiyyətlərini görmək olar [2] (şəkl.4).

Fransız mənşəli ingilis rəssamı Ceyms Tisso (*James Tissot, 1836-1902*) qravüra, portret və karikatura ustası kimi şöhrət qazanmışdır. İngiltərənin gündəlik mətbu orqanlarının səhifələrində xüsusilə də “Vanity Fair” jurnalında rəssamın karikaturaları, portretləri, satirik rəsmləri və şarjları davamlı şəkildə dərc olunurdu. Ceyms Tissonun “Rus çarı III Aleksandr”, “İtaliya kralı II Viktor İmmanuel”, “İspaniya kraliçası II İzabella”, “Türk sultanı Əbdül Əziz”, “Rəssam Doyl” və s. incə yumorla aşılانmış şarjları tamaşaçıda təbəsüm doğurur və peşəkar rəssam dəst-xəti ilə seçilir.

İngiltərədə dərc olunan “Punch”, “Vanity Fair” və digər satirik jurnallarla davamlı əməkdaşlıq edən rəssamlardan Teobald Şartranın (*Theobald Chartran, 1849-1907*) “Cuzeppe Qaribaldi”, “Cosef Ernest Renan”, “Aleksandr Düma”, “İsrael Zaqvil”, mətbuatda əsasən “Cusus” təxəllüsü ilə çıxış edən Lesli Metyu Uordun (*Sir Leslie Matthew Ward, 1851-1922*) “Oskar Uayld”, “Artur de Rotşild”, “Baron Corc Fiçroy Henri Somerset”, “Lord Oto Aqustus Fiscerald”, “Viktor Danqan”, istedadlı kitab illüstrasiyaçısı, şair və musiqiçi kimi şöhrət qazanmış Obri Vinsent Berdslinin (*Aubrey Vincent Beardsley, 1872-1898*) “Bəstəkar Mendelson”, “Yazıçı, filosof Oskar Uald”, Henri Maksimilian Birbomun (*Max Beerbohm, 1872-1956*) “Cosef Çemberlein”, “Mostin Riqtott”, “Cosef Çemberlein”, “Henri Çaplin”, Con Tennielin (*John Tenniel, 1820-1914*) “Siyasətçi Dizraeli”, “Müqəddəs çar Nikolay”, Uolter

Riçard Sikkertin (*Walter Sickert, 1860-1942*) “Maks Birbom” və digər əsərləri müəlliflərin fərdi üslubu, özünəməxsus dəst-xəti haqqında bugünkü tamaşaçıda müəyyən təsəvvür yaradır. Yüksək peşəkarlıqla işləyib hazırladıqları bu rəsmlərdə müəlliflər geniş oxucu kütləsinin yaxşı tanıdığı insanların – dövrünün tanınmış simalarının, siyasi və ictimai xadimlərinin şarjlarını tamamilə yeni, xoş və maraqlı rakursdan təqdim etmişlər. Tanınmış şəxsiyyətə yeni baxış, yeni yanaşmanın məhsulu olan bu əsərlər orijinal sənət nümunəsi kimi qiymətlidir. Əlbəttə, bu rəsmlər özündə tənqid və ya ifşa xarakteri daşıyan kəskin süjetli karikaturalar deyildir. Onların jurnalda dərc olunması daha çox dövrün tanınmış insanların simalarından istifadə edərək jurnalın populyarlığını və reytingini yüksəltməyə xidmət edirdi.

Avropa rəssamlarının yüksək peşəkarlıqla işləyib hazırladıqları bu rəsmlərdə əksər hallarda karikatura prinsiplərinə riayət olunsa da, təqdim olunan qəhrəmanların portret cizgiləri olduğu kimi saxlanmışdır. Obrazların siması onların xarakterinə uyğun olan satirik səpkidə işlənmiş, bədən formaları transformasiyaya məruz qalmışdır. Ser Lesli Metyu Uord bununla bağlı yazırdı: “Şarj tamaşaçıda təbəssüm doğura bilən, xeyirxah məqsədlə çəkilmiş və yumorla aşlanmış rəsm olmalıdır və qətiyyən qəhrəmana nifrət və təhqir xarakteri daşımamalıdır” [3].

Yuxarıda haqqında danışdığımız, yaradıcılığını araşdırdığımız rəssamların fəaliyyəti, sadalanmış tarixi faktlar, dərc edilmiş karikaturalar, hər bir kiçik vərəqə, satirik rəsm bu əsərləri yaratmış xalqın milli-patriotik ruhunun göstəricisi olmaqla yanaşı, karikatura janrının ciddi ideoloji silah olmasını da bir daha sübut edir. Xalq yaradıcılığından, satirik vərəqələrdən başlayaraq ən yüksək tələblərə cavab verən satirik jurnalların səhifələrində dərc olunmuş və diqqəti peşəkar rəssam işi ilə cəlb edən ingilis karikaturası uzun və keşməkeşli yol keçmişdir. Dərin tarixi köklərə söykənən, özündə zəngin ənənələri yaşadan Avropa karikaturasının tarixinin tədqiqi bizim üçün həm də ona görə vacibdir ki, bu gün haqqında qürurla danışdığımız, bir əsrdən artıq tarixi olan Azərbaycan karikaturasının kökündə Avropa karikaturasından qidalanmış rus karikaturası durur. Məhz Avropa karikatura məktəbindən qaynaqlanmış rus karikaturasının, rus rəssamlarının yaradıcılığının təsiri nəticəsində Azərbaycan karikaturası formalaşmış, inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Açar sözlər: karikatura, şarj, tənqid, qrotesk, satirik jurnal.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://lts.brandeis.edu/research/archives-speccoll/exhibits/crimeanwar/Cossacks.html>
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Пеллегрини,_Карло
3. https://www.1.RFI.FR>articles>article_865
4. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Vanity_Fair_\(британский_журнал\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Vanity_Fair_(британский_журнал))
5. <https://www.mianews.ru>
6. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Панч_\(журнал\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Панч_(журнал))

Bayram Hajizadeh (Azerbaijan)

Satyrical journals published in England in the XIX century

The article examines the variety of topics in cartoons published in the English satirical magazines of the XIX century. Particular emphasis is placed on the essence and importance of satirical press and satirical graphics. The article gives special attention to the creative work of English cartoonists, their fruitful activity in covering the existing problems in various aspects.

Key words: cartoon, caricature, criticism, grotesque, satirical magazine.

Байрам Гаджизаде (Азербайджан)

Сатирические журналы, опубликованные в Англии в XIX веке

В статье рассматривается разнообразие тем в карикатурах, опубликованных в английских сатирических журналах XIX века. Особый акцент сделан на сущность и важность сатирической прессы и сатирической графики. В статье уделено особое место творчеству английских карикатуристов, их плодотворной деятельности по освещению существующих проблем в различных аспектах.

Ключевые слова: карикатура, шарж, критика, гротеск, сатирический журнал.

Şək. 1. “Le Charivari” satirik qəzeti (“Şarivari”, 1832-ci il)

Şək.2. İşin öhtəsindən yaxşı gəldin, mənim balaca kişim! Sən rusları Silistrada əzdin. İndi də get Sevastopolu götür! (“Punch”, 1854-cü il)

Şək. 3. “Vanity Fair” satirik jurnalı (“Şöhrətpərəstliyin yarmarkası”, 1868-1914)

Şək. 4. Çarlz Darvin. Karlo Pelleqrini (“Vanity Fair”, 1871-ci il)